

ПОМЕРАЊА У УПОТРЕБИ ПРЕДЛОГА У ВЕЗИ СА ОПШТИМ ПАДЕЖОМ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА²

Сажетак: Познато је да се у призренско-тимочким говорима српског језика, као балканистичка појава, јавља општи падеж, којим се уз помоћ предлога изражавају сва значења косих падежа. Међутим, уочена је појава да се то не догађа искључиво конструкцијом предлог + ОП, већ да се нека значења изражавају сасвим другим предлозима у односу на стандардни језик (не: пао с крова, већ: падал *од* кров; не: говоримо о томе, већ: вревимо *од* тој; уместо долази код њих у овом дијалекту срећемо дооди *при* њи), да се употребљава предлог и тамо где стандардни језик има падежни облик без предлога (дал *на* њума; иде *кам* кућу, тепали и *с* кундаци), или пак да се дуплирају предлози и тамо где тако у стандардном језику није (тој ми *за на* работу, *за по* кућу, *за куде* краве, *за под* главу, *за од* ћишу). У раду се региструју овакви случајеви и проверава њихова заступљеност у призренско-тимочким говорима.

Кључне речи: општи падеж, предлози, призренско-тимочки дијалекат

Познато је да се у призренско-тимочким говорима српског језика, као балканистичка појава, јавља општи падеж, којим се уз помоћ предлога изражавају сва значења косих падежа. Најчешћа констатација о падежном систему ове дијалекатске зоне јесте да у њима постоји општи падеж, облички једнак акузативу, а да се значења косих падежа изражавају конструкцијама од предлога и општег падежа.

То у основи и јесте тачно, али не у потпуности – ни по обухвату свих значења, ни по распрострањању на целину подручја.

Закључци се нарушавају у више праваца:

1. чувањем остатака неких падежа за нека падежна значења,
2. употребом предлога непознатих другим српским говорима и књижевном језику,
3. исказивањем неких падежних значења конструкцијама општег падежа и предлога у другачијој репартицији.

Прву констатацију потврђује чување генитива једнине именица женског рода у говору Призрена, типа: *иза куће*; вокатив на -у код именица мушког рода типа: *бре човеку*; употреба датива једнине на -е: *дала мајке*, и сл.

¹ tanja77nis@gmail.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта 178020: *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

За другу констатацију, имамо предлоге који обликом одступају од просечног штокавског стања³:

врз / врза⁴: надену сено, па врз сено лемези, врз камион иде цирада, врза сукњу препасала прегљачу (ГББП), врз куке оплен, озгор врз њега, насипи врз ту воду, врзем све смрзло (ГАП), врз њега туре, паде врз дете, туре врз сноп озгор (ГЦГ), та врз детето легнала, оно пушта земљу врз нас, он паде врз едну грамаду, и гледа га у вр очи, па у вр небеси рипа вода, падо из вр сливу (ГП), човек врз човека, едно врз друго, а ја њу па врз њега (ГЗ), падомо једно врз друго, наврља џак врз џак, сноп врз сноп па у крстина, добро је док је врза земњу (ГГДП), пуши цигару врз цигару (ГЛ), натурана црга врс цргу, нема да излазе врс кожу, легал врс мене (ГПо);⁵

зад / зади / сади/ поза / позади: сакрие се поза камен, поза врата стојим, позади њума (ГЗ), заспало поза врата, поза огњиште накладав огњ, он ис поза њума расипе каначе воду (ГП), врљи ју зад врата, зади Пирот има село Крупљ, овај села зади Суводол, у браниште сади појату, посади кућу (ГПо);

зарад: тој се работи зарад срећу и здравје, зарад њег се мучимо, зарад теб би дошла ал нећу због њега (ГББП), зарад ту сам се децу опекала, није он доша зарад тебе, јурне зарад лопту и падне се (ГАП);⁶

към / кам / камто / комто⁷ (дативска значења управљености, усмерености, изражавање просторних и временских односа): потрчал към нас, отиде

³ Списак монографија призренско-тимочких говора из којих смо преузели илустративни материјал, као и скраћенице којима смо их у раду означавали, дат је у одељку Скраћенице.

⁴ Када реч која следи за предлогом *врз* почиње консонантима *с, з*, он се јавља се у лику *врза* (Богдановић, 1979: 108). У Заплању се среће и са ликом *врез* (Марковић, 2000: 224), а у већини призренско-тимочких говора као део сложеног предлога у варијанти *вр*.

⁵ Основно значење предлога *врз* у прегледаној литератури је *преко*. Са значењима *на, поврх преко* овај предлог је широко распрострањен, па обухвата ареал призренско-тимочких и косовско-ресавских говора, пружајући се до пожаревачко-вршачких (Касидол). Видоески га региструје на кумановској територији, али га нема у шарпланинској жупи Гора, као ни у суседним македонским говорима (Јуришић, 2013: 121). Примарно значење предлога *врз* уз именицу у општем падежу везано је за категорију спацијалности, пре свега за адлативност и локациону индирективност, док се ређе јавља у темпоралном, квалификативном, каузалном и интенционалном значењу (Јуришић, 2013: 125).

⁶ Предлог *зарад* налазимо само у монографијама о говорима Бучума и Белог Потока и говору Алексиначког Поморавља, где се јавља као семантички еквивалент предлога *ради*. У говорима Алексиначког Поморавља долази до мешања значења узрока и циља (Богдановић, 1987: 238), а такав је случај и у говору јабланичког краја (Жугић, 2008: 243). Одсуство предлога *због* у неким говорима (Црна Трава) надомештено је употребом предлога *ради*, који овде има узрочно значење. Ни у једном од значења *зарад* није регистрован у говору Заплања, Горње Пчиње, Лужнице и говорима Понишавља. Могућа је његова замена другим, фреквентнијим предлозима (Жугић, 2008: 243). У косовско-ресавским говорима он се јавља искључиво у варијанти *ради*, али и овде нема дистинкције између узрочног значења и значења циља (Милорадовић, 2003: 125; Жугић, 2008: 244).

⁷ Предлог *к(а)* није познат говорима југоисточне Србије, али његову функцију понегде врши предлошка лексема *към/кам*. У различитим ликовима овај предлог присутан је у тимочко-лужничкој говорној зони. У Алексиначком Поморављу не јавља се облик *кам*, већ *как*, што је фонетска варијанта облика *ка*: терај овце как планину, оде как Делиград, одатле су кренули как Ражањ (Богдановић, 1987: 240). Предлог *ка* у лику *как* среће се и у Параћинском Поморављу (Милорадовић: 2003: 156).

кѐм село, продужи кѐм Милана (ГББП), тој село је комто Темску, беж комто поток, појдемо камто Зелени вр, целу тиму лежи комто дувар, тамо комто Ваву се срели (ГПо), комто поток надоле (ГЛ);

кра / кре / кр: И они појду кре њу, он отиде кре једну жену, идеш ли кре ови, иде на кре Мораву (ГЗ), кре мен да дојдеш, ма доле кре Зрнино, кре мајку сам си седела (ГГДП), радујемо се кре њи (ГПо);⁸

куде / киде: играју се онам куде задругу, туде се мајем, куде кућу, куде пладне (ГББП), куде Гмитровдѐн (ГЛ), киде моју кућу, на киде гумно, ће диде куде сестру иди там куде децу (ГЗ), изрипи куде багрен, учил занат куде мене (ГГДП), куде Богородицу, куде Џурцовдѐн, куде Добро Поље (ГПо) неје отишја куд лекара, куде кога да идеш, поће ли куде мајку ти (ГП);⁹

покре: покре кућу све цвеће, покре пут пасу овце, пројде покре мене (ГББП), чучи покре кућу, та да иде покре деца (ГАП), не мож да минеш покре човека, покре огњишето човеци, ми ровемо покре њи, окопамо покре слог (ГПо), јечи покре кучу, видела га чучи покре кућу, та да идеф покре деца (ГП).¹⁰

поза (стандардно иза): заспало моје дете беше овдека поза врата, поза огњишите накладав огњ, пуца поза њима (ГП).

порад: пројдо порад гробје, пролазе они порад кућу, онде порад њи пројдо, порад њи ћу и ја, прад њин род, да си ја будем порад њи, и кѐд сѐм порад овце (ГЗ);¹¹

порад / поради (стандарно због): увечер он изађе порад себе, сигурно га звали порад то, отиша у банку порад кредит (ГАП), сваћо ме вика поради ћерку (ГП);

през / прз / проз: улезал мачак проз уцарку и сво месо изел, иде проз ливаду и све мрси траву, иду проза село, потерал овце проза жито, погледал му прос прсти, вреви како проза зуби, ни проз две недеље тој нече узреје, проз три дѐна долазим (ГББП), ишл 'е прс Тетово, прз наш сокак (ПП);¹²

прекај / прикај: кад стану прикај њега, ајде прикај бразду, тури туј прикај плот, стои прикај зид (ГББП); прикај кућу, прикај реку (ГАП), наша гу прекај

⁸ Предлог *кре / кра* јавља се у Запању и Понишављу, и у синонимије је са *код*, односно *ка* (Марковић, 2000: 226). Павле Ивић бележи га у говору Галипоњских Срба у лику *кр* (*кр < крај*), који се употребљава и са значњем места и са значењем правца: Се“ди кр врата, шо је јон кр мине, дошла она кр бабе, иди кр маме (Ивић, 1957: 314, 327). У говору Горње Пчиње користи се нередуковани предлог *крај*, као и његова гласовна варијанта *крџ*: она си улегне у рупу крај лисичики, не ву давав леб да једе крџ њим (Јуришић, 2009: 273).

⁹ Предлог *куде* у већини призренско-тимочких говора је у синонимији са предлогом *код*. У говору Бучума и Белог Потока има месно и временско значење предлога *око*, *около*.

¹⁰ Предлог *покре* као еквивалент предлога *поред/покрај* распрострањен је у јужноморавским и тимочко-лужничким говорима, али га не налазимо у Запању.

¹¹ У говору Запања, где је једино регистрован, предлог *порад* јавља се у три семантичке реализације: „у генитивном значењу, у синонимији са *поред* + Г за изражавање динамике кретања у односу на дато место, као и за интерпретацију позиције уз глаголе мировања“, уместо књижевног *уз* и уместо *са* + И (Марковић, 2000: 230).

¹² Ово је еквивалент, односно измењен облик, предлога *кроз*. Најчешће означава место кретања, али може се јавити и с функцијом одредбе за начин и означавања времена.

реке, прекај лојзе, прекај суо и сирово гори (ПГ), пројдем прекај њега, па прекај нашо, а ја прекај огањ, боље коњи нек пасу прекај пут, она је све била прекај кућу, ја сам прекај стоку (ГЗ), оно трчи прекај мене, оно све прекај мене (ГГДП), метле садимо прекај крај, прекај саму кућу ми минује пут (ГПо);¹³

спром / спрема / спрема / спрема: она ли је спрема њега, несу они спрема нас, добра је била спрема дете, спрема село зелена ливада, кућа им је била спрема млеку, Жељаво је спрема Сврљиг¹⁴ (ГББП); спром Божич (ГЛ), не видим, ал спрема слнце видим да уденем (ГПо), спрема Свети Ранђел (ГЗ), сечемо увече спрема славу, спрема Благицину кућу ваишата је кућа, па до спрема торник (ГП);

спроти / спрати: спроти станицу, дол спроти школу, туј спроти задругу, седели су спроти воденицу (ГАП); кько смо ми спроти њи, они ће спрати нас (ГЗ), спроти Нову годину сеју овьс (ГПо);¹⁵

ускрај: па гу тури ускрај огњиште, повикни некога ускрај кума (ГП).

Трећа тврдња односи се на ситуацију да се иста значења неких падежних конструкција изражавају уз помоћ предлога другачијим од оних у књижевном језику. Преглед таквих случајева наш је задатак за ову прилику.

Овде ћемо регистровати случајеве померања у употреби предлога уз општи падеж, односно контрукције предлог + ОП које се користе уместо стандардних беспредлошких облика или предлошко-падежних синтагми, проверити њихову заступљеност у говорима са аналитичком деклинацијом и дати / објаснити стандардне еквиваленте.

Већина дијалекатских студија у којима су описани призренско-тимочки говори садржи део који се односи на синтаксу падежних облика. Одељци у монографијама који се тичу синтаксе падежа представљају полазну основу нашег истраживања, одакле смо ексцерпирани потврде за синтаксичку анализу.

Просторна значења, директивна и недирективна, у говорима призренско-тимочног дијалекта изражавају се употребом синтагматске везе предлог + ОП. Спацијална семантика остварује се специфичним предлошким лексемама уз општи падеж, којима се исказује перлативност, аблативност, као и статичност.

Спацијално директивно значење, у испитиваним говорима, изражава се употребом предлога *за* уз ОП, што је корелат стандардној акузативној конструкцији са предлогом *у*: *отиша за Београд, ће иде за Сокобању, може ли с вас да пођем за Ниш, отпутовали за Грчко (ГАП), пошли смо за Пирот (ГЛ), да ни водиш за Попови, иде за Предејане (ГЦТ), кад смо пошли за тамо, отидо за Ниш (ГЗ).*

¹³ Овај предлог има генитивно значење близине појму у ОП, коме је еквивалент *покрај* + Г (Ћирић, 1999: 160).

¹⁴ Лик *спрама* уопштио се за локативно значење у говорима Бучума и Белог Потока Богдановић, 1979: 113).

¹⁵ Предлог *спроти* у синонимном је значењу са предлогом *спрома*, што одговара стандардном *према*, и јавља се са месним и темпоралним значењем, као и за означавање става према неком лицу. Са ликом *спроћу* забележен је у Параћинском Поморављу са истим значењем као у говору Заплања (Милорадовић, 2003: 126).

Просторни однос, који је изражен инструменталом овде се исказује синтагматским спојем *низ(а) + ОП*, чиме просекутивно значење није нарушено: *одлате жене низа село, бео минула низ Крупњц (ГПо), иду они низа село, дојдо ја и ватим низ Душанову улицу (ГЗ), појду низ пут (ГЦТ)*.

Са истим значењем јавља се и конструкција *по + ОП* у примерима типа: *једва иде по пут, одим по авлију, иди си по пут и не обртај се, и све по пругу (ГАП), по онај пут, иди по пут, иде по пут горе (ГЗ), по поље иду летије, мину по пут, ајд по пут па у гробишта (ГПо)*.

Конструкција *по + ОП* има значење и секвентивног „иза“, тј. служи за одређивање места са секвентивном нијансом значења („слеђење за нечијим кретањем“): *све иду једн по другога, били смо одма по њега (ГББП), она по мен, по мен, она оздол иде и он по њу, а по дрљачу иде трн (ГЗ)*.

У синонимији је и са стандардном везом *за + И*: *по њег мајка трчи, и отиде по њу (ГЗ), по мене трчев Бугари, по мене трчев Бугари, ние по њим идемо, идемо по њима (ГП), син по њега иде, појду сви по њега, овчар иде по овце (ГЦТ)*.

Карактеристична је употреба конструкције *на + ОП*, са перлативним значењем, односно значењем правца кретања: *ишљ на Дубраву, одовуд ударили на Габровац (ГЗ), пут је проодил на Црвену Реку (ГПо)*.

Уместо стандардне конструкције *с + Г*, са аблативном семантиком, у готово свим призренско-тимочким говорима користи се предлог *од* уз ОП: *врта се од поток, идео од ваишар, вртају се од погреј, чула се галама од вршидбу, иду деца од купање (ГББП), од крај жњи (ГАП), од Чуку слезну пред цркву, озгор од Пернатицу се зададе облак, врнуше га од појату, од врело смо доносили воду, од столицу падо (ГПо), цел месец га нема о терен, нема у од гумно, иде од аутобуску станицу, носи воду од чесму (ГЗ), кџт пала од седиште, литна ми от памет (ГП)*.

Предлог *од* преузео је аблативну функцију предлога *из* у говору Црне Траве: *донесу ти молитву из попа, из братанца узо млеко (ГЦТ), а користи се уместо из и са месним значењем: од онуј воденицу – тркеле, тркеле (ГЗ), рудник од римско доба, од Балановац ли си дошљ (ГПо), отоше од Баинци, дојде тај од Лесковац (ГЦТ)*

Генитивна конструкција са предлогом *испред* са позиционим значењем у корелацији је са дијалекатском *пред + ОП*: *пред лесу се овце заустаје, пред капетана се мирно стоји (ГББП), туј пред цркву астал турен, пред врата стража стоји (ГПо), пред нашу стреју, прве пред њи (ГЗ)*.

Предлогом *више* може се изразити позиционо значење предлога *изнад*: *ондека више пут, па више плевњу турени (ГП)*. Оријентационо означавање места врши и предлог *над*: *нада чешму горе, овде нада село, онде над пут, врже се нада кубе, тури се над огањ, до ониа пут над гробје (ГЗ), над главу вој слоде, стоји над огњиште, брег над село (ГЦТ)*.

Генитивно значење „иза, с друге стране“ у говору Заплања остварује се предлошком лексемом *отуд*: *чџк отуд Крушевац, отуд село (ГЗ), нек иде отуд Ниш (ГГДП)*.

Конструкција *o + Л* замењена је еквивалентном конструкцијом *na + ОП* уз глаголе типа *закачи, обеси, врже*: *закачила се на једну врбу, врже га на греду* (ГПо).

Дистрибутивно значење месног локатива у већини призренско-тимочких говора остварује се предлогом *по* уз ОП: *ишъл по школе ал ништа, водили смо га и по доктури и по бабе, зајду пролети по људи на збирају јајца* (ГББП), *по какве школе ти све неје ишал* (ГЛ), *башта ми је ишъл за момурузу по Скопје, по Београд, идемо редом по славе, што је баба поишла по славе и свадбе, бил је на работу по Београд, по Босну, по Маћедонију, радел сам по царибротска села, по Паланку, а по Бабушницу несъм, зберу се по авлије, по сокаци* (ГПо), *едан ми е тамо по Неготин, какво најде по амбар, она е била овдека по школе, они су по Београд* (ГЗ), *по Београд туде ради, може да има по Рид* (ГЦТ).¹⁶

Месно значење, које се у стандарду изражава предлозима *поред*, код са генитивом, у готово свим говорима испитиване дијалекатске зоне најчешће се остварује се употребом предлога *при* и ОП: *седи при крај да те никој не гура, све се пригњита при мен* (ГББП), *тури га при вир, при човека се неч купеш, горе при село ји беоше убили, овде при нашу цркву имало два бреста, тај деца оставила при стрину и чичу* (ГПо), *легъл при деду, нема уопште да седиши при њи, остаимо гу при краву, и при кола стоју, чък у ћелиско при појате* (ГЗ), *туре сламу при огњиште, дреме при кубе* (ГДП), *тури при средњи леб, седне при старца* (ГЦТ), *а онија деца беја при офце овамо, и при њим бе* (ГП). Овај предлог често се појачава речцом *съм*¹⁷: *при съм станицу, при съм двор* (ГЗ), *остаише ни при съм кућу* (ГДП).

За исказивање *темпоралног односа*, поред уобичајених предлошко-падежних веза, срећемо и конструкције карактеристичне за говоре југоисточне Србије. Такви су спојеви предлога *пред* и *по* са ОП, којима одговарају стандардни облици *пре* и *после* са генитивом, који служе за означавање антериорности и постериорности, тј. означавају време реализације садржаја управног глагола: *да се жени ел пред војску ел одма по војску, тој беше на Распети петак преди Велигден* (ГПо), *и он умрел пред њега, било пред Велигден, већ пред зору, што се ојагњило пред Светога Саву* (ГЗ), *лазарице идеф пред Велигден, умрело пред њума* (ГП); *по вечеру искочи на сокак, там по недељу мож да наврнем до тебе, по криштење неси више додил, по сарану се не ради ништа док се не оперу руке* (ГББП), *две недеље по Ускрс, ћу дођем по жетву, некако по Синишино рођење* (ГАП), *по вршу почну да беру сливе, по вршу че буде постраино* (ГПо), *по Свети Саву, сък ће буде четерес дана по Крстовдън* (ГЗ), *там по Нову годину* (ГДП).

У темпоралном значењу *током*, овде се користи *преко*: *преко зиму ткајемо* (ГПо), *преко пости, онам преко недељу* (ГЗ), *ај натан преко недељу да дојдете* (ГДП), *праве се преко лето* (ГЦТ), *све те апе преко лето* (ГП).

Као корелат генитиву узрока употребљавају се различите конструкције са ОП.

¹⁶ Конструкцијом *по + ОП* означавају се „разна места исте врсте“ и „код разних људи исте врсте“ (Ивић, 1952: 193).

¹⁷ Речца сам фреквентна је у функцији интензификатора и уз предлог *до*: он је до сам пристаниште, кућа му до сам друм (ГАП), до сам Краставче вој е кућа, расечена па доле до сам крај (ГЗ), градина ни до сам реку (ГДП).

У призренско-тимочким говорима нема дистинкција између предлога *због* и *ради*. Предлог *ради* је десемантизован, па уместо означавања циља користи се да изрази узрок: *ради* њу поносни, *мука ради* њега (ГЦТ). У говору Бучума и Белог Потока забележена је варијанта *зарад*, с истим, *узрочним*, значењем: *зарад* срећу и здравје, *зарад* њег се мучимо, *зарад* теб би дошла (ГББП).

Узрочна значењска релација остварује се и следећим конструкцијама:

до + ОП: *све то до мају, све то до мајку, слабо ница све до семе* (ГАП), *неје било до паре, нее му до тој* (ГЗ), *да је само до тој* (ГДП).¹⁸

за + ОП: *што се љутиши за ништа, рове за ништа, ишаче за још, боји се за матер, такъв је он за сваку ствар* (ГББП), *ако те тепам за тој пушење, да зе убие за залок леб, немој да плачеш за свонац* (ГЗ).¹⁹

од + ОП: *пати од главу, од глад се не мре, не боли глава од смејање него од ровање* (ГББП), *рипа од радос, спекла се од жал, дала му од милос, ради од стра* (ГАП), *дошло ми дрвото да искубем од болеж* (ГПо), *ће поцрцау од стра, много имаши притисак од нервозу, од глад умреја* (ГЗ), *че се смејете од мене, укисели се од кавасъц* (ГЦТ).

Дативно значење циља и правца остварује се употребом предлога *при* уз општи падеж. Синтагматска веза *при* + ОП веома је фреквентна за изражавање наведене дативне семантике у испитиваним говорима: *че идемо при владику* (ГПо), *идем при краве, ич не приоди при мен, дојдо при туј жену, иде при мен* (ГЗ), *они отишли при девојку* (ГДП), *беја при офце* (ГП), *може при њу да идете, носимо при попа* (ГЦТ).

У алтернативном односу са *ради* + ОП је конструкција *по* + ОП, која врши функцију означавања циља: *мора иде по посо, иде по децу*.

Значење намене постиже се предлошко-падежном везом *на* + ОП, уместо стандардне беспредлошке дативне форме: *тури на праци, дала на мајку, дадо на овејзино детенце* (ГАП), *носим на козу, на децу куа, да ми поете на к'еркицу, дадем и на девери и на јетрве* (ГЗ), *кошуљу на кума даде, даду на снашку, на снау викам, кроимо на деца* (ГЦТ), *појемо на људи, да му каеш на ујку* (ГП).

Овом конструкцијом изражава се семантичка категорија *посесивности*: *то је дете на Радена и на Раду, то је на Милана лојзе, кожув на Севду* (ГББП), *син на Васу, на мужа ми брат, жена е газда на кућу* (ГАП), *Душан је син на Стамена* (ГЛ), *на нашега Горана другар, на моју тетку син* (ГПо), *на много тија полипсале кокошке, она је ујна на тога Раче, овде на Станоју ћерка* (ГЗ), *родитељи на онога сина* (ГЦТ), *е ли знаеш на Здравка Перу* (ГП).

¹⁸ Узрочно значење синтагми с предлогом *до* потврђено је и у говору јабланичког краја: не ми је до паре не иде ми се, неје до квасъц до брашно је, до мајку ли је до татка ли је она упропастана аметом, нема род ко друге године до годину је (Жугић, 2008: 233).

¹⁹ Узрочна конструкција *за* + ОП није забележена у говорима Алексиначког Поморавља, Понишавља, Црне Траве и Власине, док је у говорима Бучума и Белог Потока и Заплања употреба предлога *до* по фреквенцији одмах иза предлога *од*. Висок степен фреквентности има и у јабланичком крају: немам за куга да се мучим, бригнем за оној дете, чувамо сьмо краве за млеко и за сирење, ја ћу га њега коледујем за његово скитање (Жугић, 2008: 245).

Функција коју има *dativus commodi* („датов користи“) укључује категорију посесивности: *то је голем помоћ на моју ћерку, на омладину са најбоље (ГАП), да помага си на матер, неје добро на народ, нечу да се мећем на државу на лећа, што има корис од имање све на dedu (ГПо).*

Конструкцијом *на + ОП* означава се и *даљи објекат* уз уз *verba loquendi*: *рекла на свекра ми, причам на овија омладинци (ГПо).*

Предлошко-падежној синтагми *на + А* у значењу *даљег објекта* овде одговара конструкција *по + ОП*: *наљути се по тетку, само вика по децу (ГЗ).*

Синтагмом *пред + ОП* означава се семантичка категорија „храњење стоке“: *тури пред краве (ГББП), носим прет коњи да им турим зоб (ГЗ), идем да турим шуму пред овце (ГЛ).* Паралелно са овом, у појединим говорима, користе се и конструкција *на + ОП*: *тури на краве (ГББП), понесо да турим на краве шашње (ГЛ).*

Уз глагол *боји се* предлог *на* са ОП добија *аблативно значење*: *па сам се на свекра бојала (ГПо), не боји се на матер (ГГДП).*

Као реакцијска допуна глаголу *свирати* у стандарду се јавља *акузатив без предлога*, а у призренско-тимочким говорима овај глагол захтева предлошко-падежну синтагму у функцији објекатске допуне: *мој отац је свирал у плек музику, свирал је у гајде, син ми свире у армунику (ГПо), што умеје да свире у дудуче (ГГДП).*

Инструментална значења овде се углавном остварују употребом предлога *с /сьс/са* и ОП.

Семантичка категорија „оруђа“, која се у књижевном језику изражава беспредлошким инструменталом, овде се исказује предлошко-падежном синтагмом: *куса сьс ложциу, с рало сьс никој не оре (ГББП), с пепел усолимо, с вилу гвоздену, са срп смо жели (ГЗ), ударен с пивук, точак се сапне са конопац (ГАП), с ложциу га рани, ору с плуг (ГЦТ), са секирченце насечу (ГПо).*

Исти је случај и када се ради о категорији „средства“: *одвезе ни с кола (ГЗ), отуд га довели сьс коња и с чезу (ГЦТ), дојде с воз (ГПо).* Значење превозног средства остварује се и конструкцијом *на + ОП*: *до Београд на воз, после на лађу до Шабац (ГПо).*

Уместо стандардне локативне конструкције са предлогом *о* када је реч о глаголима говорења, у свим призренско-тимочким говорима јавља се *од + ОП*. Предлог *о* у локативним конструкцијама – уз *verba dicendi* и *verba sentiendi* потпуно је истиснут из употребе: *да причам од ловцију и голуба, да ти кажем од моју мајку, ми не вревимо од њега (ГББП), говори од Ранке, шта знаш ти од Чеду (ГАП), причамо од снаје, па од унуци, од жељку песма, вреве од лојзе (ГЗ), од причу да ти причам, од ране ништа не знам (ГЦТ).*

Функцију предлога *о* у локативном значењу с глаголима говорења остварује и предлог *за* уз ОП: *причају за њу свишта, какво се за њега прича (ГББП), за куга причаш? за Милана ли оратите? (ГЗ).*

За ове говоре призренско-тимочке говорне зоне карактеристично је удвајање предлога²⁰:

²⁰ „Иако по навици говоримо о 'удвајању' предлога, мислимо да се не ради о плеонастичкој

а) два предлога: *на куд Лесковац, ишли смо до иза Дрину, спрема се за на вашар, из по више кућу* (ГББП), *отоше на куд Бобовиште, до у кућу га јурила, мајка ми дава паре за на сабор* (ГАП), *за код мене, за у јело, по на двору, дукати за под грло, што чиниш толико по на двору, умреја от на ноге* (ПГ), *от по триес кила, кџ појдеш за на доле, на куде Мораву, за код њи, тј је за у недељу* (ГЗ), *слба за уза сено, пошла децата од при овце* (ГПо), *за у њину кућу, до пред Божич* (ГЦТ), *у около мањкуту мувамо китке, ја сџм от преко рит, па до спрема торник, вика од више кућу, он ис поза њума расипе воду, зберев от кра децу* (ГП).

б) три предлога: *из по више кућу* (ГАП).

Преглед илустративног материјала који прати монографије о говорима источне и јужне Србије, као и оних њихових сегмената који се тичу синтаксе падежа, показује да да су овде присутна извесна померања у употреби предлога у вези са општим падежом. Размотрили смо употребу појединих предлошко-падежних синтагматских веза, које се користе као еквиваленти књижевних генитивних, датививних, акузативних и инструменталних беспредлошких форми и уместо одређених предлошко-падежних синтагми којима се изражавају бројна значења која су у српском стандардном језику представљена неким другим слободним падежима или предлошко-падежним везама.

У призренско-тимочким говорима употребљавају се предлошко-падежне конструкције каквих нема у књижевном језику за исказивање извесног броја значењских релација. Конструкцијама *за, на, од, по, при* + ОП изражава се велики број значењских односа – оних који су у стандардном језику представљени неким другим предлошко-падежним или беспредлошким везама (уместо стандардне конструкције *с + Г*, са аблативном семантиком, у готово свим призренско-тимочким говорима користи се предлог *од* уз ОП; месно значење, које се у стандарду изражава предлозима *пored, код* са генитивом, у готово свим говорима испитиване дијалекатске зоне остварује се употребом предлога *при* и ОП; уместо стандардне локативне конструкције са предлогом *о* када је реч о глаголима говорења, у свим призренско-тимочким говорима јавља се *од + ОП*; значење намене постиже се предлошко-падежном везом *на + ОП*, уместо стандардне беспредлошке дативне форме и сл.).²¹

Примећено је, такође, да су неке предлошке лексеме елиминисане у корист неких других предлога (нпр. нема предлога *ка*; предлог *о* је у потпуности истиснут из ових говора), док је предлог *од* веома фреквентан и продире у различита семантичка поља.

употреби, будући да се свуда примећује и померање у значењу. То померање, чини нам се, иде тако да се значење једне синтаксичке структуре динамизира.“ (Богдановић, 1987: 245).

²¹ Оваква појава карактеристична је и за говоре Параћинског Поморавља, који показују снажну тенденцију ка аналитизму (Милорадовић, 2003).

Скраћенице:

- ГББП Богдановић, Недељко. 1979. Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник XXV*, 1–178.
- ГАП Богдановић, Недељко. 1987. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII (1987)*: 7–302.
- ГЦТ Вукадиновић, Вилотије. 1996. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник XLII*, 1–317.
- ГГС Ивић, Павле. 1957. О говору Галипољских Срба. *Српски дијалектолошки зборник XII*, 1–519.
- ГП Јуришић, Марина. 2009. *Говор Горње Пчиње*, Монографије 6, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- ГЗ Марковић, Јордана. 2000. Говор Запања. *Српски дијалектолошки зборник XLVII*, 7–307.
- ГГДП Милосављевић, Тања. 2009. Говор села Присјана (Горњег и Доњег). *Српски дијалектолошки зборник*, LVI.
- ЛГ Михајловић, Јован. 1977. *Лесковачки говор*. Лесковац.
- ПГ Реметић, Слободан. 1996. Српски призренски говор I. *Српски дијалектолошки зборник XLII*.
- ГЛ Ћирић, Љубисав. 1983. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник XXIX*, 1–190.
- ГПо Ћирић, Љубисав. 1999. Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник XLVI*, 7–262.

Литература

- Белић, А. (1999). *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића. IX том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Жугић, Р. (2010). *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 13.
- Ивић, М. (2005). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ.
- Klikovac, D. (2000). *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.
- Милорадовић, С. (2003). *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља, Балканистички и етномиграциони аспект*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања 50.

- Павловић, С. (2000). *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16).
- Павловић, С. (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.
- Пипер, П. и др. (2005). *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. У редакцији академика М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- Стевановић, М. (1984). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*. II: *Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Жугић, Р. (2006). Темпорално генитивно значење у говору јабланичког краја, *Зборник Матице српске за славистику*, 217–225.
- Жугић, Р. (2008). Предлошко-падежне синтагме узрочног значења с генитивним предлозима до, због, зарад и акузативним предлогом за у говору јабланичког краја, *Зборник Матице српске за славистику*, 231–252.
- Ивић, П. (1957). О говору Галипољских Срба. *Српски дијалектолошки зборник XII*, 1–519.
- Јуришић, М. (2013). Предлог врз у српским народним говорима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 119–128.
- Младеновић, Р. (2001). Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII*, 1–696.
- Павловић, М. (1939). Говор Сретечке жупе. *Српски дијалектолошки зборник VIII*, 1–352.
- Грковић, М. (1968). Употреба падежа у чумићком говору. *Прилози проучавању језика 4*, 133–159.
- Жугић, Р. (2006). Генитивне предлошко-падежне синтагме просторне и месне семантике у говору јабланичког краја, *Јужнословенски филолог*, 62, 259–280.
- Ивић, М. (1952). О предлогу по у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*, XIX, књ. 1–4, 173–212.
- Ивић, М. (1958). Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, XXII, 141–166.
- Јуришић, М. (2012). *Синтакса падежа у говору Горње Пчиње*. Нови Сад: Филозофски факултет. Необјављена докторска дисертација.

Tanja Milosavljević

CHANGES IN MEANING OF PREPOSITIONS REFERRING TO THE GENERAL CASE IN SPEECH OF PRIZREN-TIMOK

Summary: It is well-known that the general case appears in the speeches of Prizren-Timok region as Balcanistic occurrence, and it is used to express all the meanings of oblique cases with its help. However, it is obvious that it doesn't happen by the simple form of a preposition + ОП, but certain meanings are expressed with the use of completely different prepositions in relation to standard language (not: пао с крова, but : падал од кров, not : говоримо о tome, but: вревимо од тој; instead of: долази код њих, in this dialect we can notice дооди при њи), a preposition is used where standard language has got case form without a preposition (дал на њума; иде кам кућу, тепали и с кундаци), or prepositions are doubled when it is not common in standard language (тој ми за на работу, за по кућу, За куде краве, за под главу, за од ћишу).

Such cases are registered in work and its usage level is checked in the speeches of Prizren-Timok.